

BİRİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ MÜVƏQQƏTİ MƏĞLUBİYYƏTİMİZİN SƏBƏBLƏRİ və İBRƏT DƏRSLƏRİ

(Əvvəli ötən sayımızda)

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanda nüfuzunu gücləndirməyə çalışan qüvvələrin mübarizəsi kəskinləşmişdi. Azərbaycanın Türkiyə Respublikası ilə yaxınlaşması Rusiyanı narahat edirdi. 1992-ci il yanvarın 24-də Türkiyə və Azərbaycan respublikaları arasında danışıqlar zamanı dostluq, əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq haqqında müqavilə imzalanmışdı. Bu vaxt Cənubi Qafqazda nüfuzuna xələl gələcəyindən təşvişə düşən Rusiya Azərbaycana təzyiqini artırdı. Bütün bunlar cəbhəyə, döyüslərə, orduya, sərhəd bölgəsində yaşayan əhaliyə mənfi emosional təsir edir və bədbinlik yaradırdı. Qələbə üçün əhali-ruhiyyənin rolu böyükdür.

Beləliklə, Qarabağ müharibəsində, iqtidar xalqın qüvvələrini birləşdirib düş-mənə qarşı qəti mübarizə aparmaq üçün əməli tədbirlər görə bilmədi.

Bəhs olunan dövrdə Qərb, Qarabağ problemindən həm Azərbaycan və həm də Ermənistanla qarşı təzyiq aləti kimi istifadə edib, onların hər ikisinin xarici iqtisadi, siyasi, mədəni kursunu Rusiyadan özünə sarı döndərmək və öz nəzarəti altında saxlamaq marağı daha da genişləndi. Konkret olaraq tükənməz və qiymətli Azərbaycanın sərvətlərini ələ keçirmək uğurundakı rəqabətdə bu kartı, böyük dövlətlərin Azərbaycanı güzəştə məcbur etmək işində təzyiq aləti kimi görməsi və Azərbaycana qoyduğu milyardlar dollarlıq investisiyasını sığortalamaq, Qarabağı bunun girovu kimi saxlamaq marağı geniş xarakter aldı.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayan vaxtdan Azərbaycan Ordusu bərhad vəziyyətdə idi, parçalanmışdı, hərbi hissələr ayrı-ayrı siyasi qrupların təsiri altına düşmüşdü. Silah, sursat, geyim və ərzaqla təminat yarıtmaz halda idi. Korrupsiya geniş yayılmışdı. Xalq orduya yadlaşır, fərarilik artırdı. 1991-1992-ci illərdə 30 min döyüşçü cəbhəni özbaşına tərk etmişdi [17]. Müdafiə Nazirliyinə tabe olmayan müxtəlif siyasi ambisiyalı, döyüş qabiliyyəti aşağı olan, nizam-intizamsız hərbi hissələri ləğv etmək, güclü nizami ordu yaratmaq, bunun üçün xalqı ayağa qaldırmaq, birləşdirmək lazım idi.

Qarabağ cəbhəsində qanlı döyüslərin getdiyi, rayonlarımızın işğal edildiyi, əhalinin didərginə çevrildiyi bir vaxtda hakimiyyət çəkişmələrində iştirak edən, demək olar ki, bütün tərəflər öz silahlı qüvvələrini cəbhədən Bakıya gətirmişdilər. Təkcə Bakıda müxtəlif dəstələrin əlində 40 minə qədər avtomat və pulemyot vardı. Qarabağ müharibəsində iştirak edənlər mənim dediklərimlə razılaşırlar: Elə vaxtlarımız olurdu ki, sərhəddə, növbədə dayanan 7 nəfərlik heyətə bir avtomat, 7 patron verilir. Bizim Yerli Özünümüdafiə batalyonunun Ağdərə ilə cəbhə boyu postlarının hər birində yuxarıda adı gedən acınacaqlı vəziyyət hökm sürdüyü bir vaxtda 40 min avtomat, plomyotun və digər sursatların cəbhədən uzaq, şəxsi məqsədlər üçün istifadəyə yönəldilməsi mən deyərdim ki, məğlub olmağımızın ən böyük səbəblərindən idi [18]. Hətta iş o yerə çatırdı ki, biz özümüzə kəsici və deşici dəmir alətlər gəzdirdirdilər ki, yeri gələrsə, heç olmasa ondan istifadə edək.

Dünyanın 57 dövləti Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü pisləsə də, NATO bu təcavüzlə bağlı bəyanat versə də Rusiya burada geri çəkilməyə məcbur

oldu. MDB Birləşmiş Silahlı Qüvvələrinin Baş komandanı marşal Şapoşnikovun qeyd etdiyi kimi, Türkiyənin Naxçıvana kömək etməsi Üçüncü dünya müharibəsinə gətirib çıxara bilərdi [19]. Bütün bunlar isə, cəbhəyə, döyüslərə zərbə vururdu. Əlbəttə, tarixən ən çətin günlərimizdə qardaş Türkiyənin gücündən istifadə etmişik və bu gün də bu qüdrətli əl müstəqil dövlətimizin üzərindədir. Azərbaycanda hərbi sənaye inkişaf etmədiyindən, qarşı tərəfin müttəfiqlərinin hərbi sənayesindən asılı vəziyyətə düşməsi və onların Azərbaycana texnika verməməsi ordumuzun gücünü zəiflədirdi.

1993-cü ilin ortalarında respublikada 30-a qədər siyasi partiya, cəmiyyət və hərəkat fəaliyyət göstərirdi [20]. Onlar arasında da qarşılıqlı konstruktiv münasibət yox idi. Fikrimizcə, çoxpartiyalılıq alqışlamaq olar, lakin o həddini aşanda ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Çoxpartiyalılıq cəmiyyətin gücünü vahid mərkəzə yığmağa mane olmuşdur.

Bəhs olunan dövrdə kadr siyasətindəki səhvlər, idarəçilikdə olan ciddi qüsurlar xalqı, qabaqcıl ziyalıları iqtidardan daha da uzaqlaşdırırdı. İqtidar güc orqanlarına nəzarəti, demək olar ki, tam itirmişdi.

İqtidarın acizliyi üzündən hərbi qüvvəyə arxalanan "sərkərdələr" hakimiyyət uğurunda mübarizə aparırdılar. Buna görə də bir sıra döyüslərdə xalqın qəhrəman oğullarının qanı bahasına əldə edilən uğurlar sonrakı məğlubiyyətlər hesabına heçə endirilirdi. Bununla da müharibə başlayan ilkin mərhələdə Azərbaycanda hadisələri öz nəzarəti altına ala biləcək, hərbi gərginliyə davam gətirə biləcək hakimiyyət aparatının və ya vahid liderin olmaması məğlubiyyətimizi şərtləndirdi.

(Davamı 10-cu səhifədə)

BİRİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ MÜVƏQQƏTİ MƏĞLUBİYYƏTİMİZİN SƏBƏBLƏRİ VƏ İBRƏT DƏRSLƏRİ

(Əvvəli 7-ci səhifədə)

Təhlillər nəticəsində məlum olur ki, Qarabağda müharibə başlayandan qurtaranadək Azərbaycan tərəfi döyüşün yalnız güc növünə üstünlük verib, casusluğa, diversiya əməliyyatlarına, sui-qəsd təşkilinə, dezinformasiyaya, terrora, şantajla, daxildən qiyamın təşkilinə və s. heç bir əhəmiyyət verilməmişdir. Qarşı tərəf isə bütün bunlardan yararlanmışdır.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan hərbi hissələri zəifləmişdi. Hərbi texnika bərhad vəziyyətdə idi. Ordu demək olar ki, yox idi. Silahlı qüvvələrin başçıları Dövlət Müdafiə Şurasına, Ali Baş Komandanə tabe olurdular.

Orduya rəhbər vəzifələrdə qeyri-mütəxəssislər işləyirdi. Ehtiyatlar yaradılmı, silah-sursat uçuotu aparılmırdı. Oğurluq, rüşvətخورluq baş alıb gedirdi.

Müharibə dövründə ordunun döyüş qabiliyyətinin stimullaşdırılmaması, fəxri ad və mükafatlar, orden və medallar, rütbə və pul mükafatları verilməsi və s. kimi çoxdan sınılanmış təhrikədi-ruhlandırıcı vasitələrdən istifadə edilməməsi istər-istəməz Azərbaycan Ordusunun döyüş ruhunu zəiflədirdi. Döyüşçü dostlarımdan biri Adil Dünyamaliyev kənddə mənimlə qonşu idi. Ağdərənin Seysulan, Qırımızi kənd, Yarımca, Binələr istiqamətində gedən döyüşlərin birində bir neçə nəfəri, o cümlədən "Qaçaq Nəbi" təxəllüsü Adili də itirdik. Onun ailəsinə dövlət baxımsızlığı döyüşçü yoldaşlarımızda ruh düşgünlüyü yaratdığı mənim gördüyüm faktlardan biridir.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayan vaxtdan Azərbaycanın hərbi rəhbərliyində Rusiya meyilli qüvvələrin təxribatı artdı. Hücum davam etdirilmədi. Qarış-qarış geri aldığımız Azərbaycan torpaqları (hansı ki, bunlar əlverişli mövqelər idi) çox asanlıqla düşmən əlinə keçdi.

Silahlı qüvvələrin parçalanmasına qədərən şərait yaratmış iqtidar artıq onlara təsir vasitələrini itirmişdi və çıxış yolunu yeni bir siyasi-silahlı qüvvə - orduda hökumətə sadıq hərbi hissələr, habelə qeyri-rəsmi silahlı dəstələr təşkil etməkdə görürdü.

AXC-Müsavət tandemi hökuməti xarici siyasətdə də ciddi qüsurulara yol verdi, böyük dövdətlərin iqtisadi və siyasi maraqlarına əsaslanan dünya siyasətini düzgün qiymətləndirmədi. ABŞ konqresi 1992-ci il oktyabrın 24-də Azərbaycanı, guya Ermənistanı blokada salmaqda günahlandırıb, "Azadlığa Dəstək Aktı"na Azərbaycan dövlət səviyyəsində hər cür, o cümlədən humanitar yardım göstərilməsinə sət məhdudiyətlər qoyan 902-ci əlavəni qəbul etdi. Əlbəttə bütün bunlar döyüşlərə təsiriz olmadı.

Müharibədə batalyonların komplektləşdirilməsi işində döyüş gedən ərazinin coğrafi xüsusiyyətləri nəzərə alınmırdı. O cümlədən, dağlıq şəraitdə bütün növ ağır texnikanın düz tuşlanan bütün artilleriya növlərinin "Faydalı İş Əmsalı" "mənfə sifir"dan da aşağı olduğu halda, Azərbaycan öz qoşunlarını, əsasən bu tip silahlarla təchiz etməyə çalışırdı. Qarşı tərəf isə, əksinə, öz qoşunlarını, hər daşı bir səngər olan dağlıq şərait üçün bu baxımdan

maksimum effektiv olan yüngül silahlarla tam təchiz edilmiş çevik quru qoşunları şəklində komplektləşdirməyə üstünlük verirdi. Bütün bunlar isə Azərbaycan Ordusunun müvəqqəti uğursuzluğuna səbəb olmuşdur.

İqtidarın düzgün olmayan siyasəti nəticəsində regionda, o cümlədən Azərbaycan daxilində müxtəlif dairələrdə böyük təsir gücünə malik olan Rusiya, respublikaya qarşı təzyiq siyasətindən onu "çırtından dövlət"lərə parçalamaq siyasətinə keçdi. Rusiya öz qoşununu Azərbaycandan, başqa post-sovet respublikalarında olduğu kimi, mərhələlərlə, ağır şərtlərlə deyil, tezliklə çıxardı və bu zaman Azərbaycana çatacaq silahın bir hissəsini döyüşən tərəflər arasında payladı.

Azərbaycan Ordusunda rotaların komplektləşdirilməsi işində əsgərlərin Sovet Ordusunda aldığı peşəyə qətiyyət əhəmiyyət verilməməsi döyüşlərdə özünü göstərirdi. Məsələn, mənim xidmət etdiyim diviziya da toplardan istifadə etməyi bacaran bir nəfər də olsun mütəxəssis yox idi, lakin 2 tankçımız var idi ki, bu da bizə lazım deyildi. Çünki bizim hissədə tank yox idi.

Qoşunların taktiki və strateji təyinatlı növlərinin bir-birindən fərqləndirilməməsi, başqa sözlə həm hücum, həm də müdafiə əməliyyatlarının eyni əsgərlər tərəfindən həyata keçirilməsi lazımı nəticə vermirdi. Hansı ki, qarşı tərəfdə səngərdə növbətçilik əməliyyatlarını yerli batalyonlar həyata keçirdiyi halda, hücum əməliyyatları-döyüş stili həmişə dərhal seçilən, əsgərlər arasında "smertniklər batalyonu" adı ilə tanınan, xalis muzdularından təşkil edilmiş xüsusi təyinatlı ayırca bir diviziya vasitəsilə həyata keçirilirdi. Ayrı-ayrı zonalarda (Ağdam, Füzuli və s.) irəliləmək lazım olanda, bu bir diviziya ora daşınır, əməliyyat həyata keçirilir, sonra alınmış kəndlər yerli batalyonlara təhvil verilib, geri qayıdılırdı. Əlbəttə, bütün bunlar döyüşün nəticələrinə təsir edirdi.

Müharibə gedən ərazilərdə təxliyəyə heç bir əhəmiyyət verilməməsi əksinə, kəndlərdə təxliyə əməliyyatı aparmaq istəyənləri "təxribatçı" kimi yaxalayıb, "camaat arasında hay-küy yaydığına", "kəndləri boşaltmağa cəhd etdiyinə" və s. görə həbs edilməsi müharibənin gedişi atəşkəs elan edilən vaxt qarşı tərəfdə Azərbaycanın 5000-dən çox əsiri (onun da əksəriyyəti mülki vətəndaş, o cümlədən, xəstələr, qocalar, qadınlar, uşaqlar və b. idi) qaldığı halda, qarşı tərəfin Azərbaycanda cəmisi 27 əsiri qalmışdı. Mülki əhali müharibənin müvəffəqiyyətlə aparılmasına maneədən başqa bir şey deyildi Maraqlı bir faktı qeyd edim: 1992-ci ilin fevralında mənim evim, gecə saat 12⁰⁰ radələrində ermənilər tərəfindən "Qrad"la vuruldu. Ev yandı və içərisindəki silah-sursat, əşyalarımız tamamilə məhv oldu. Bu hadisə təsadüf deyildi. Lakin ailə və uşaqlarımızın Bakıya, ad gününə getmələri sırf təsadüf idi. Həmin vaxtdan kənddə təxliyə məsələsinə qaldırdıq və kənddəki qocaları, qadınları, uşaqları köçürməyə çalışdıq. Lakin əhalinin əksəriyyəti ata-baba yurdunu tərk etmək niyyətində deyildi.

Ermənilərlə birlikdə rus kazaklarının nümayəndələrinin Azərbaycana

qarşı vuruşduqlarını təsdiq edən faktlar mövcuddur. Ümumkuban Kazak qoşunlarının atamanı, polkovnik V.Qromov etiraf etmişdir ki, "Kazakların bir hissəsi Azərbaycanlılarla - Ermənistan arasındakı hərbi əməliyyatlarda ermənilərin tərəfində iştirak edir" [34].

Səbəb çox, nəticə isə birdir - məğlubiyyət. Hansı səbəblərdən asılı olmayaraq fakt faktdır və bundan sonrakı fəaliyyət həmin bu məğlubiyyət faktını nəzərə almaqla ölçülüb-biçilməlidir. Təbabətdə düzgün diaqnoz düzgün müalicənin yarı hissəsini təşkil etdiyi kimi, bu məsələdə də, problemə təsir etmiş bütün faktorları lazımcı nəzərə almadıqda, səhv nəticələr alınabilir.

Azərbaycan rəhbərinin də, bu yoldakı mövcud olan bütün baryerləri neytral-laşdırmaq məqsədilə, özünün Qarabağla bağlı siyasətində yuxarıdakı diaqnozları nəzərə alıb onların aradan qaldırılması üçün mütəmadi tədbirlər görür. Belə ki, xaricdə Azərbaycan diasporasının formalaşması üçün görülən tədbirlər, imkan düşən hər bir beynəlxalq tribunadan xaricdə Azərbaycan həqiqətlərinin yayılması üçün istifadə etmək, çoxsaylı hüquqi islahatlar, müvəffəqiyyətli ordu quruculuğu, aparıcı dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq münasibətləri, davamlı sülh uğurunda mübarizə, Avropa sivilizasiyanın bazar iqtisadiyyatı, demokratiya və insan haqlarının müdafiəsi, xalqın mədəni aləminin mütərəqqi-milliy və bəşəri dəyərlər əsasında zənginləşdirilməsinə istiqamətləndirilmiş tədbirlər və sair bu qəbildəndir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin uğurlu diplomatiyası, milli ordunun yaradılması və güclənməsi nəticəsində düşmən və onun havadarları artıq münaqişəni zorakı vasitələrlə həll etmək cəhdlərinin perspektivsizliyini dərk edirdilər. 1994-cü il mayın 12-də cəbhələrdə atəşkəsə nail olundu [37]. Gündəlik dövlət qayğısı sayəsində Azərbaycan Ordusu getdikcə inkişaf etdi, müasir hərbi texnika və bacarıqlı kadrlarla təchiz olundu, silahlı qüvvələrin şəxsi heyətinin döyüş qabiliyyəti artdı, hərbi hissələrdə nizam-intizam möhkəmləndi. Bu işdə Azərbaycanın NATO ilə sülh naminə tərəfdaşlıq proqramı çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərin, qardaş Türkiyə Respublikası hərbiçilərinin köməyi böyük idi.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası XXI əsrə dünya birliyinin bərabərhuquqlu və suveren üzvü kimi tutduğu müstəqillik və tərəqqi yolu ilə inamlı addımlayan bir dövlət kimi qədəm qoydu. Bu gün Ordumuz torpaqlarımızı işğaldan azad etmək gücünə malikdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. ARMMA, f. 2941, s. 1, i. 49, v. 78.
2. AMEA TİEA, f. 1, s. 19, i.8953, v.92.
3. Mahmudov Y., Şükürov K. "Qarabağ tarixi". Bakı, "Qismət", 2005, s.52. Qayıdı.1990-1993. Sənədlər toplusu. Bakı, 1996, səh. 8.
4. TİEA, f.1, s.19, i.8953, v.100.
5. ARMMA, f. 2941, s. 1, i. 233, v. 475.

6. ARMMA, f.2941 s.1, i.263, v.153.
7. ARMMA, f.2941 s.1, i.254, v.10.
8. TİEA, f.1 s.19, i.8953, v.105.
9. Azərbaycan Respublikası. 1991-2001. Bakı, 2001, s.65.
10. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 108.
11. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 111.
12. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 115.
13. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 117-118.
14. ARMMA, f. 2941, s. 1, i. 264, v. 37.
15. ARMMA, f. 2941, s. 1, i. 269, v. 30.
16. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 119.
17. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 157.
18. ARXİNA, 2 aprel 1993-cü il tarixli 21613 sayılı məktub.
19. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 129.
20. Siyasi tarix. II hissə. Bakı, 1998, s.320-330.
21. Süleymanov M. Azərbaycan ordusu. 1991-1993. Bakı, 1994, səh. 85-86.
22. ARMMA, f. 2941, s. 1, i. 263, v. 78.
23. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 130.
24. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 127.
25. Mahmudov Y. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, 2002, 332 s.
26. ARMMA, f. 2941, s. 1, i. 120, v. 26.
27. ARMMA, f. 2941, s.1, i.285, v. 7.
28. TİEA, f. 1, s. 19, i. 8953, v. 131.
29. ARMMA, f. 2941, s.1, i.287, v. 34-35.
30. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 130.
31. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 136.
32. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 135-137.
33. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 138-139.
34. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 140.
35. ARMMA, f. 2941,s. 1, i. 48, v. 44-45.
36. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 149.
37. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 157.
38. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8961, v. 29.
39. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8953, v. 158.
40. TİEA, f. 1,s. 19, i. 8961, v. 30.

2020

Nazim Məmmədov ,
AMEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun «Qarabağ tarixi»
şöbəsinin baş elmi işçisi,
tarix elmləri doktoru, dosent